

zahvaća i pravno-povijesno te politološko-znanstveno područje sasvim uspješno, pa i zbog toga predstavlja vrijedan prilog upoznavanju tokova naše socijalističke revolucije.

Uvažavajući autorov oprez zbog nedovoljne vremenske distance i zbog složenosti problema ocjenjivanja revolucionarnih zbivanja na promatranom području, ipak autoru zamjeramo pretjeranu suzdržljivost u uopćavanju koje je dokumentarna i faktografska osnova rada ipak dopuštala.

Nikša Milošević

*ZAGREB 1941—1945, Zbornik sjećanja, knj. 1,
Zagreb 1982, 348 str.*

Zbornik sjećanja Zagreb 1941—1945. sadrži pedeset priloga četrdeset devetorice autora. Neki autori imaju po dva i više priloga, a neki su prilozima djelo dvojice i više autora. Među autorima su: Josip Broz Tito, Vladimir Bakarić, Pavle Gregorić, Anka Berus, Dušan Čalić, Josip Hrnčević, Ivan Božičević, Antun Biber, Lutvo Ahmetović, Slavko Komar, Stipe Ugarković, Veljko Kovačević, Kosta Nađ, Otmar Kreačić, Vlado Mađarević i drugi. Sjećanja obuhvaćaju najvažnije događaje vezane za povijest revolucionarnog Zagreba od VIII partijske konferencije zagrebačkih komunista do formiranja prvih oružanih partijskih jedinica (partizanskih odreda) potkraj 1941. godine. Neki su prilozima dosad već objavljeni, neki čine izvratke iz opširnijih sjećanja ili su sjećanja zapisana ranije i pohranjena u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, a veći broj njih pisan je za objavljivanje u ovom Zborniku.

Događaji o kojima autori pišu raznoliki su a podataka ima bezbroj. Neki od njih već su znanstveno obrađeni i valorizirani, ali ih Zbornik detaljnije rasvjetljuje ukazujući i na one sitne podatke koje znanstveni radovi ne obrađuju.

Sjećanja sudionika događaja uglavnom obuhvaćaju njihov opis, svaki obrađuje poneki detalj, a ima priloga koji pišu o istom događaju. Ono što je ovom prilikom potrebno u vezi s tim spomenuti jest činjenica da se ta sjećanja međusobno podudaraju i nema kontroverznih mišljenja i podataka, što pokazuje da su se događaji zaista i odigrali na način kako ih autori opisuju. U obilju priloga nemoguće se ovim prikazom na sve osvrnuti; zato ćemo ih pokušati međusobno povezati kako bi se dobila cjelovita slika o Zborniku.

U uvodnom dijelu donosi se izvadak iz govora J. Broza Tita u povodu predaje Ordena narodnog heroja gradu Zagrebu 17. rujna 1975. godine, u kojem se ističu velike zasluge Zagreba u NOR-u. O tome se navodi: »Zagreb, grad heroj skupo je plaćao slobodu i podnio je velike žrtve. Po zatvorima i logorima, na ulicama grada i u partizanskim jedinicama širom Jugoslavije ginuli su njegovi najbolji sinovi. Više od 50.000 građana Zagreba, što je predstavljalo više od četvrtine njegovog stanovništva, učestvovalo je u NOP-u, 20.000 je poginulo. Od toga gotovo polovinu kao aktivni borci među kojima više od 4000 članova Partije i SKOJA.« Osim tog priloga J. Broz Tito piše o VIII konferenciji zagrebačkih komunista 1928. Tu on tvrdi da je zagrebačka partijska organizacija

u to vrijeme bila najjača u zemlji, a sama konferencija bila je po njegovom mišljenju odlučujuća faza antifrakcijske borbe. U Zagrebu je u to vrijeme bilo 134 člana Partije i 90 simpatizera organiziranih u 22 ćelije i 18 simpatizerskih grupa. U trećem prilogu J. Broz Tito piše o razdoblju iz povijesti Partije nakon 1934. godine s posebnim osvrtom na osnivanje KPH, njegovo imenovanje za generalnog sekretara KPJ, a piše i o V zemaljskoj konferenciji. Posljednji prilog J. Broza Tita opisuje pripreme za dizanje ustanka. Tu su podaci sa sastanaka na kojima su utvrđeni osnovni pravci i oblici političkih i vojnih priprema za dizanje ustanka protiv okupatora i domaćih izdajnika. Navodi se da je KPJ shvatila historijski trenutak koji je zahtijevao smjenu vodećih društvenih snaga i u kojem je ona smjelo i bez oklijevanja i kolebanja preuzela historijsku odgovornost za sudbinu naroda Jugoslavije nastojeći da, usprkos negativnim iskustvima iz doratnog perioda, okupi oko svoje borbene platforme one pojedince iz vrhova buržoaskih stranaka koji su ostali rezervirani prema okupatorima i kvilingu. Prilozi J. Broza Tita odlomci su iz njegovih predavanja polaznicima Političke škole u Kumrovcu koje je održao 26. i 27. III 1977. godine, a štampana su u »Vjesniku« 23. V 1977. godine. Vladimir Bakarić piše o svom upoznavanju s J. Brozom Titom 1937. godine, o izboru u organe CK KPH i Politbiro CK KPH i o pomoći koju je Edvard Kardelj pružio partijskom rukovodstvu KPH kad je u Zagrebu boravio kao predstavnik CK KPJ. Njegovu ulogu ocjenjuje dragocjenom, naročito u pružanju pomoći KP Hrvatske u oslobađanju od prirepštva građanskim partijama, posebno HSS-u, kao i nastojanju Partije da se ne cijepa jedinstvena fronta otpora vladajućem režimu kako bi samostalno vlastitom politikom povela radničku klasu i ostale radne ljude u borbu protiv buržoaskog režima. Bakarić također ističe i ulogu E. Kardelja u nastojanju da se već u prvim mjesecima rata mobiliziraju hrvatske mase u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Sjećanja dra Pavla Gregorića odnose se na prilike u Zagrebu u doba aprilskog rata i prvih dana okupacije. Posebno se zadržava na pokušaju da se od komandanta IV armijske oblasti ishodi podrška za poduzimanje akcije kod bana Ivana Šubašića da se komunisti puste iz zatvora te da se iz vojnih magazina naoruža zagrebačko radništvo za obranu svoga grada od agresora. Zanimljiva su sjećanja Pavla Gregorića vezana za ulazak njemačke vojske u Zagreb. Opisujući veselje dijela izdajnika, koji su oduševljeno dočekali okupatora, Gregorić spominje i onaj drugi, revolucionarni Zagreb koji je odmah nakon ulaska okupatora u grad počeo pružati organizirani otpor. U vezi s tim Gregorić navodi: »To je bio taj drugi Zagreb, revolucionarni Zagreb, Zagreb koji je nepokolebljivo stajao na strani revolucionarne borbe protiv fašizma, Zagreb koji je ostao u tim najtežim časovima dosljedan revolucionarnoj i slobodarskoj tradiciji prijeratnog Zagreba.« O demonstracijama koje su u Zagrebu organizirane 29. III 1941. protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu i o prvim danima okupacije u Zagrebu piše Dušan Čalić. Čalić navodi da je u to vrijeme Zagreb izgledao kao mravinjak pred kišu, malo je tko imao vremena za drugog, opasnost je vrebala sa svih strana. O djelovanju Partije u Zagrebu pišu mnogi autori. Oni donose podatke o utjecaju Partije na široke narodne mase, o prilikama u pojedinim partijskim organizacijama, o radu Mjesnog i rajonskih komiteta, o oblicima i načinu revolucionarnog rada, o osnivanju borbenih grupa, prikupljanju pomoći za partizane i agitaciji za odlazak u partizanske jedinice, radu partijske tehnike, obuci u rukovanju oružjem, o načinu skrivanja ilegalaca, akcijama skojevaca, akcijama i

sabotažama (posebno o djelovanju komunista u zagrebačkom željezničkom čvoru), o ilegalnom načinu života i drugo. U vezi s tim treba posebno ukazati na prilog Ivana Božičevića koji uz osnovni tekst donosi shemu podjele Zagreba na partijske rajone u 1941. (Zagreb je bio podijeljen na šest rajona), imena sudionika diverzantskih akcija, sastav Mjesnog komiteta KPH za Zagreb 1941, popis članova Mjesnog komiteta 1941. godine koji su poginuli u NOB-u kao i imena članova Mjesnog komiteta Zagreba 1941. koji su preživjeli NOB. Ovaj dio Zbornika ukazuje na svu širinu i snagu revolucionarnog Zagreba 1941. godine, borbu komunista protiv bjesomučne šovinističke mržnje koju su ustaše širili protiv Srba u Hrvatskoj i srpskog naroda uopće, formiranje i djelovanje udarnih grupa, sabotaže u organiziranju i osposobljavanju domobranstva i drugo. Ivan Božičević ukazuje i na propuste u radu i zablude, od kojih treba istaknuti shvaćanje da će se i u gradovima moći organizirati i razvijati oružana borba. Za uvjete borbe u Zagrebu navodi se da su bili izvanredno teški, unatoč neprestanoj plimi NOP-a, jer je ustaška policija postajala sve organiziranija i sve iskusnija.

Lutvo Ahmetović ističe da su građani Zagreba dali najširu podršku pokretu usprkos strahovitom terorizmu ustaša. Navode se podaci da je u tri mjeseca kroz pojedina policijska odjeljenja prošlo do 2000 ljudi, a takvih je odjeljenja bilo više. O zlostavljanjima ustaša nad simpatizerima NOP-a i aktivistima Lutvo Ahmetović piše: »Zatvorenike su tukli, lomili im kosti, stezali glavu metalnim obručima, palili tabane i osjetljive organe vatrom, acetilenskom lampom za lemljenje, zabijali im čavle pod nokte, u cjevanice na nogama, radili sve ono što zdrav razum teško može zamisliti da bi ih prisilili da priznaju da su komunisti, pripadnici NOP-a, da odaju svoje organizacije i veze, drugove istomišljenike. Jedino na tom terorizmu okupatora i njegovih slugu održavala se ta vlast jer u zagrebačkim građanima nije nikada mogla steći značajnije političko uporište.« Potresni su opisi strave koja je vladala gradom zbog zlostavljanja po ulicama naočigled ostalih građana. Za takve uvjete rada Partija je izgradila poseban sistem djelovanja. Odbori radničkog jedinstva, odbori Narodne pomoći, udarne grupe i razna građanska društva koja su ostala da rade kao i osobne veze pojedinih članova Partije bili su organizacioni oblici kojima se provodila partijska politika u okupiranom Zagrebu. Svima je rukovođila Partija posredstvom svojih članova ili kandidata za članove koji su bili na rukovođućim mjestima u tim organizacijama.

Opširan prilog o svojim sjećanjima na rad Odbora narodne pomoći dala je Anka Berus koja piše o formiranju Pokrajinskog odbora narodne pomoći, razgranatoj mreži pododbora i grupa, raznovrsnim oblicima djelovanja, posebno o brizi za vraćanje španjolskih dobrovoljaca iz logora na jugozapadu Francuske kao i zbrinjavanju komunista, antifašista i demokrata koji su ranije bili hapšeni i proganjani. Anka Berus ističe da je djelatnost odbora Narodne pomoći bila humanitarna akcija i solidarnost s progonjenima, a oni su bili prva stepenica oko koje su se mogle okupiti mase. Bila je to, kaže Berus, borba protiv terora, za demokraciju, a protiv fašizma. Narodna pomoć širom Hrvatske bila je vezana za partijske komitete. Objašnjavajući nastanak odbora Narodne pomoći Berus navodi da su od okupacije odbori Stranke radnog naroda prerasli u odbore Narodne pomoći po ulicama, čime su ojačani prijašnji odbori Narodne pomoći. Mnoga gradska društva, koja su nakon okupacije prestala raditi, nastavila su rad pod drugim uvjetima predvođena komunistima i skojevcima (djelovanje raznih grupa koje agitiraju protiv odlaska naših radnika u Njemačku na rad,

protiv mobilizacije za istočni front, za uništavanje i bojkot okupatorskih plakata). Izvori iz kojih su odbori Narodne pomoći nicali bili su neiscrpni. Berus smatra da nikada nitko neće moći skupiti podatke o tome koliko je odbora Narodne pomoći bilo u Zagrebu. Njihova je djelatnost bila raznolika i raznovrsna, od prikupljanja različitih stvari za partizane do organizacije povratka španjolskih boraca i njihov prihvata i upućivanje u partizane. Zbog velike razgranatosti rada odbora Narodne pomoći moralo se prići osnivanju Odbora narodnooslobodilačkog fonda koji je kasnije prerastao u Fond NOO grada Zagreba pod imenom Narodnooslobodilački fond. Narodna pomoć, kaže A. Berus, radila je paralelno sa NOO, a u njezinu radu bilo je angažirano više od 10.000 ljudi, što je za Zagreb bio velik broj. Na kraju priloga Berus se osvrće na izvještaje koje je iz Zagreba slao Ivo Lola Ribar drugu Titu. Za neke od njih ona kaže da ih je slao bez provjere, da ima dosta konkretnih dokaza koji demantiraju neke ocjene o dezolantnom stanju u zagrebačkim partijskim organizacijama kao i dezinformacija o držanju nekih članova Partije u Zagrebu.

O partijskoj tehnici u okupiranom Zagrebu piše Stipe Ugarković. Kaže se da je partijska štampa imala neprocjenjive zasluge u širenju revolucionarnih ideja, u odgajanju i pripremanju članova Partije, radničke klase i radnog naroda za borbu protiv nenarodnih režima stare Jugoslavije i okupatora i njegovih slugu. Stipe Ugarković piše o radio-stanici koja je iz Zagreba emitirala poziv na ustanak. O radio-stanici pišu i Mojmir Martin i Dragutin Blažina koji je stanicu izradio.

Nekoliko priloga govori o povratku naših španjolaca iz Njemačke i Francuske koji su se u domovinu prebacivali preko Zagreba. Prebacivanje je organizirala Partija, a u tome se posebno isticao španjolski borac Većeslav Cvetko Flores (priloge su dali Vlado Popović, Veljko Kovačević, Kosta Nađ, Otmar Kreačić, Voja Todorović, Ćiril Dropulić). U prilogima se opisuje način dolaska u Zagreb, a pri tom se ukazuje na velike poteškoće i opasnosti koje su ih pratile prilikom dolaska u Zagreb, povezivanje s aktivistima koji su ih prihvaćali i skrivali a kasnije upućivali u partizanske odrede.

Više autora piše o životu zatočenika u Kerestincu (neki to čine uzgred) i njihovu bijegu iz zatvora. Posebno su vrijedni zapisi što ih pišu sami zatočnici koji su se uspjeli spasiti iz zatvora, ili njihova rodbina koja ih je posjećivala u zatvoru, donoseći im hranu i poruke, pa i poruku o bijegu (prilozi Zvonimira Komarice, Dragutina Dakića, Vlade Mađarevića, Antuna Roba, Franjice Budak, Fausta Ljube, Josipa Tucmana). Prilozi predstavljaju autentičan izvor podataka o životu logoraša, postupcima ustaša prema njima, organizaciji bijega i drugo. Ovim prilogima čini se da je slučaj Kerestinec rasvijetljen do kraja. Najbolju ocjenu neuspjelog bijega iz Kerestince u Zborniku je dao V. Bakarić. Događaje vezane uz bijeg zatvorenika iz Kerestince on povezuje s akcijom Kominterne koja je posredstvom Kopiniča (Vazduha) pokušala raspustiti CK KPH, postaviti na njegovo čelo osobe koje će je slušati i izvršavati njezine direktive. Akcija Kerestinec bila je po Bakarićevu mišljenju indirektno uperena protiv Tita koji je provodio kurs sve većeg osamostaljenja Partije od Kominterne. Također se ističe da se u tako kratkom roku nije mogla donijeti nikakva ozbiljna ocjena rada CK KPH na organizaciji ustanka, jer kritika nije dana s linije nedovoljnog rada na dizanju ustanka ili uopće oružane borbe nego s pozicije općeg poziva Kominterne (i ne samo nje) na sabotaže i rušenje komunikacija. Neuspjeh bijega zatvorenika iz Kerestince V. Bakarić objašnjava

činjenicom što je Antun Rob Bumbar kao sekretar Mjesnog komiteta pod utjecajem Kopiniča olako shvatio akciju oslobođenja zatvorenika (parola — komunisti će se lako snaći). Svu odgovornost za neuspjeh Bakarić prebacuje na Kopiniča, a CK KPH je pogriješio u tome što Kopiniču nije kazao »NE« nego mu je rekao: »Dobro, kad si već to organizirao, idi na svoju ruku i na svoju odgovornost« (poznato je da je bijeg zatvorenika organizirao i CK KPH posredstvom M. Belinića i K. Mrazovića).

Zbornik završava prilogama o prvim oružanim odredima koje komunisti Zagreba osnivaju u okolici Zagreba. Prvi zagrebački partizanski odred osnovan je potkraj lipnja i na početku srpnja 1941. godine u Dubravi kraj Zagreba, a imao je 11 boraca. Prve borbe Odred je vodio u drugoj polovici srpnja, da bi se kasnije prebacio u pravcu Kalnika, Bjelovara i Moslavine. Drugi partizanski odred formirali su komunisti Zagreba u kolovozu 1941. u području oko Samobora, a odred se zvao »Matija Gubec« (o osnivanju tog odreda pišu njegovi preživjeli borci A. Dobrila, Ivan Kuzmijak, Mirko Krželj i Slavko Komar). Zbornik je izvrstan izvorni materijal koji pruža mogućnost svakom čitaocu da se upozna s detaljima revolucionarne borbe Zagrepčana u toku NOB-a i socijalističke revolucije. Podvizi Zagrepčana u borbi s okupatorom i domaćim izdajnicima, njihova neustrašivost u akcijama ilegalnog rada, smionost i herojstvo svih njegovih građana, a naročito skojevaca, dokaz su kako su oni, iako u najjačem ustaškom i njemačkom uporištu u našoj zemlji, od prvih dana toj sili pružali otpor, prkosili i na kraju je srušili.

Franko Mirošević

*ZBORNİK, HISTORIJSKI INSTITUT SLAVONIJE
I BARANJE, god. 19, br. 1, Slavonski Brod 1982, 337 str.*

Devetnaestim sveskom »Zbornik« se primakao obljetnici izlaženja (pokrenut je 1963. godine). »Zbornik« je godišnjak, sa časopisnom strukturom. Uz svoju regionalnu osnovicu, značajnu za hrvatsku i jugoslavensku historiografiju, nizom se tema afirmirao u krugu naših periodičkih publikacija za noviju povijest. ČSP je »Zborniku« posvećivao dosta pažnje. S. Žarić prikazao je sveske 1—8 (1/1971, 265—273), a Milica Bodrožić niz novijih svezaka (15 — ČSP 2—3/1979; 16 — 1/1981; 17 — 3/1981. i 18 — 3/1982).

Jedan dio svezaka nije prikazan (9—14), pa ćemo najprije spomenuti da se u 19. svesku može naći potpuna bibliografija »Zbornika«, 1—19 (Suplement, 72—88).

Spomenuti suplement — *Dvadeset godina Historijskog instituta Slavonije i Baranje (1961—1981)* — iz pera urednika »Zbornika« Mile Konjevića, sa 118 stranica teksta, najopsežnija je informacija o institutu (osnovan je 20. ožujka 1961. kao Centar za izučavanje radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta Slavonije). Potanko je prikazan razvitak instituta (3—67), s pret-